

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ПРИМУС ЯК МЕТОД РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гайду С.О.,

*аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального прав,
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5240-0286>

e-mail: haidu_v@ukr.net

Гайду С.О. Державно-правовий примус як метод реалізації політичної функції України в умовах воєнного стану.

У статті досліджено державно-правовий примус як метод реалізації політичної функції України в сучасних умовах. Визначено нормативно-правові акти та наведено заходи державно-правового примусу в умовах правового режиму воєнного стану. У сучасних умовах важливо, щоб державно-правовий примус застосовувався відповідно до принципів верховенства права з урахуванням прав і свобод громадян, а також міжнародних стандартів прав людини. Характерно, що природа окремих функцій держави, зокрема політичної, передбачає їхню переважну реалізацію за допомогою використання примусових методів впливу. Серед ознак політичної функції держави в умовах воєнного стану можна виділити певну сукупність напрямів діяльності держави, які здійснюються з використанням державно-правового примусу як основного інструментарію.

Проте під час повномасштабного російського вторгнення до чинного законодавства були внесені суттєві зміни, які торкнулися прав та обов'язків пересічних громадян України, а також окремих державних органів. Ці заходи мають застосовуватися відповідно до нормативно-правових актів і мають тимчасовий характер, спрямовані на подолання надзвичайної ситуації (воєнної агресії) та відновлення нормального функціонування держави. У зв'язку з тривалою військовою агресією заходи державного примусу тісно пов'язані зі сферою прав людини та верховенства права, яка є наріжним каменем реалізації політичної функції нашої держави. Воєнний стан характеризується істотними змінами правового статусу суб'єктів правовідносин, а також розширенням компетенції органів державної влади та управління. Це, насамперед, виражається в різкому збільшенні обсягу заходів державно-правового примусу, які не мають характеру адміністративних стягнень. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що правовий режим воєнного стану складається з системи правових норм, переважно адміністративного характеру, які в основному обмежують права і свободи громадян, а також права юридичних осіб. Ці заходи розширюють повноваження органів державної влади і вводяться на конкретній території в разі настання визначених надзвичайних обставин з метою якнайшвидшого відновлення та забезпечення правопорядку.

Ключові слова: державно-правовий примус, адміністративний примус, воєнний стан, заходи примусу.

Haidu S.O. State-legal coercion as a method of implementing Ukraine's political function in the conditions of martial law.

The article examines state-legal coercion as a method of implementing Ukraine's political function in modern conditions. Normative legal acts are identified, and measures of state-legal coercion in the conditions of a state of war are provided. In modern conditions, it is important that state-legal coercion is used in accordance with the principles of the rule of law, taking into account the rights and freedoms of citizens, as well as international human rights standards. It is important to ensure that it does not violate the rights and freedoms of citizens and is not used for political persecution. Ukraine, as a democratic country, is obliged to adhere to these principles in all aspects of its policy and activities. However, during the full-scale Russian invasion, significant changes were made to the current legislation, which affected the rights and obligations of ordinary citizens of Ukraine, as well as certain state bodies. These measures

must be applied in accordance with normative legal acts and are temporary in nature, aimed at overcoming an emergency situation (military aggression) and restoring the normal functioning of the state. Due to the prolonged military aggression, state coercion measures are closely related to the sphere of human rights and the rule of law, which is the cornerstone of the implementation of our state's political function. The state of war is characterized by significant changes in the legal status of subjects of legal relations, as well as an expansion of the competence of state authorities and administration. This is primarily reflected in a sharp increase in the volume of state-legal coercion, which does not have the character of administrative penalties. In summary, it can be concluded that the legal regime of a state of war consists of a system of legal norms, predominantly of an administrative nature, which primarily restrict the rights and freedoms of citizens, as well as the rights of legal entities. These measures expand the powers of state authorities and are introduced in specific territories in the event of specified emergency circumstances, with the aim of the swift restoration and maintenance of the rule of law.

Key words: state-legal coercion, administrative coercion, martial law, coercive measures.

Постановка проблеми. Державно-правовий примус є одним із методів реалізації політичної функції держави в сучасних умовах, включаючи Україну. Політична функція держави означає здійснення влади та впливу на різні аспекти життя суспільства з метою забезпечення безпеки, захисту прав та інтересів громадян, виконання публічних функцій і вирішення різних політичних завдань. Державно-правовий примус включає в себе застосування законів, правил і норм, що регулюють поведінку громадян і організацій в межах держави. Він може бути використаний для досягнення різних завдань: запобігання і придушення загроз безпеці держави, включаючи боротьбу з тероризмом, організованою злочинністю і іншими формами загроз; захист прав і свобод своїх громадян, і це може включати в себе застосування правових засобів для покарання тих, хто порушує ці права; регулювання економічних відносин, і інших сфер суспільного життя; виконання міжнародних зобов'язань і т.п.

У сучасних умовах важливо, щоб державно-правовий примус використовувався відповідно до принципів правової держави, з урахуванням прав і свобод громадян, а також міжнародних стандартів прав людини. Важливо забезпечити, щоб він не порушував права та свободи громадян і не використовувався для політичного переслідування. Україна, як демократична країна, зобов'язана дотримуватися цих принципів в усіх аспектах своєї політики та діяльності. Однак, під час повномасштабного російського вторгнення було внесено значні зміни до діючого законодавства, які вплинули на права та обов'язки звичайних громадян України, а також окремі державні органи [4]. В цей період органам державної влади доводиться стикатися з численними викликами. Тому сучасна політична функція України обумовлюється «суспільним визнанням неминучості й безальтернативності його використання, як необхідного інструменту захисту, охорони, примусових форм здійснення та відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретико-прикладні питання вивчення державно-правового примусу досліджували в своїх працях такі вчені, як: Ю.П. Битяк, В.В. Зуй, Н.Г. Клименко, А.Т. Комзюк, О.П. Лецик, С.М. Олейников, В.І. Сироваський та інші. Однак, доводиться констатувати, що проблема здійснення заходів державно-правового примусу як методу реалізації політичної функції України в умовах правового режиму воєнного стану залишається малодослідженою.

Метою статті є огляд особливостей державно-правового примусу як методу реалізації політичної функції України в сучасних умовах.

Вклад основного тексту. Розглядаючи примус як метод реалізації політичної функції держави, можна побачити дуже широкий спектр його застосування не лише в рамках охоронних, а й регулятивних правовідносин. При цьому примус виступає не суто як негативний інструментарій функціонування держави, сукупність прийомів і способів впливу, а й як засіб позитивного формування волевиявчих установок суб'єктів. Відзначимо, що реалізація державно-правового примусу при здійсненні державою політичної функції пов'язана з низкою актуальних в сучасних умовах проблем – в нашому випадку воєнний стан.

Обґрунтованим є також виділення як прямого, а й непрямого примусу. Розрізнення використання державно-правового примусу полягає в потенційних можливостях служити засобом як явного (публічного) впливу, так і завуальованого, неочевидного, але очевидного впливу держави на окремі явища суспільного життя [2].

Крім того, важливим є нормативно-правова регламентація заходів державно-правового примусу, оскільки примусовий вплив з боку держави набуває лише за чітко означених нормативних меж його

застосування. Важливим є і юридичне закріплення процедури державно-правового впливу, окремих примусових заходів, і навіть відповідних процесуальних форм.

Характерно, що природа окремих функцій держави, зокрема політичної, передбачає їхню переважну реалізацію за допомогою використання примусових методів впливу. Серед ознак політичної функції держави в умовах воєнного стану можна виділити певну сукупність напрямів діяльності держави, які здійснюються з використанням державно-правового примусу як основного інструментарію. В нашій науковій розвідці ми здійснимо спробу дослідження особливостей правового регулювання та нормативно-правового забезпечення державно-правового примусу в умовах воєнного стану.

Зупинимось окремо на адміністративному примусі, адже даний метод реалізації політичної функції держави є одним з видів державно-правового примусу [3]. Так, заходи адміністративного примусу в умовах воєнного стану, які безпосередньо не пов'язані з притягненням до юридичної відповідальності та характеризуються позовольовим характером (настають внаслідок юридичних подій).

Існує концепція, згідно якої в разі війни, окремі регіони держави, а то і вся держава, визнавалися такими, що лежать в зоні дії особливого правового режиму, а їхнє населення зазнавало певних правових обмежень [10, с. 452]. В умовах воєнного стану можуть бути застосовані широкі повноваження, такі як необмежена можливість реквізиції ресурсів та обмеження вивозу певних предметів з території, виїзд певної категорії осіб тощо. Щодо передбачуваних заходів адміністративного примусу, це офіційні дії, які проводяться державою, і спрямовані на обмеження особистих, матеріальних і майнових прав фізичних і юридичних осіб з метою запобігання правопорушенням або порушенням закону. Незважаючи на загальний і відносно нечіткий характер таких заходів, їх важливу роль, важко переоцінити [9, с. 356]. Ці заходи створюють певні межі, які, не втручаючись у загальнолюдські принципи гуманізму і поваги до прав людини, дозволяють запобігти виникненню правових ситуацій, в результаті яких певні особи автоматично стають правопорушниками та можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності. Характерними особливостями таких заходів слід вважати те, що вони стосуються абсолютно необмеженого кола осіб, застосовуються внаслідок не фактів, а тих чи інших юридичних презумпцій, тобто припущення загрози, мають перед собою водночас три цілі: власне превенцію протиправної поведінки; ліквідацію умов, чинників, що здатні спричинити виникнення протиправної поведінки; та створення умов, які унеможливають протиправну поведінку [9].

Перелік таких заходів примусу чітко регламентований нормативно-правовими актами [1, с. 18]. До нормативно-правових актів, що регламентують примус в умовах воєнного стану можна віднести: Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні», Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455, Порядок встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1450, Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456 «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану», Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану від 15 березня 2022 р., Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок прийняття уповноваженим підрозділом Національної поліції України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства» від 5 квітня 2022 р. та ін.

Відзначимо, що згідно з п. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [5] на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Зі змісту цього Указу випливає можливість встановлення у нормах законів України тимчасових обмежень права на невтручання в особисте і сімейне життя, включаючи прав, пов'язаних з обробкою персональних даних.

У п. 4 ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію України» визначено, що «під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень

прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейські заходи примусу поділяться на: фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів та застосування вогнепальної зброї [7]. Враховуючи умови воєнного стану було прийнято Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» [6]. Так, на підставі ч. 5 ст. 42 Закону, у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати підручні засоби. Так само, відповідно до ч. 9 ст. 42 Закону поліцейський має право застосовувати заходи примусу, передбачені цією статтею стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без врахування вимог та заборон, передбачених статтею 43, частинами четвертою та п'ятою статті 45, а також частиною дев'ятою статті 46 цього Закону.

Державно-правовий примус в умовах правового режиму воєнного стану може включати в себе такі заходи (ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»):

«встановлення (посилення) охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їх роботи;

запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб;

використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;

забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підірив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на стійкість критичної інфраструктури, права і свободи людини, здоров'я населення;

встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

вилучати у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби;

встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

встановлювати порядок використання фонду захисних споруд цивільного захисту;

проводити евакуацію населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони;

запроваджувати у разі необхідності у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами;

інтернувати (примусово оселяти) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України;

запроваджувати інші заходи, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права» [8].

Ці заходи повинні застосовуватися з дотриманням нормативно-правових актів і є тимчасовими, спрямованими на подолання надзвичайної ситуації (військової агресії) та відновлення нормального функціонування держави.

Висновки. Отже, відповідно до вищезазначеного, з огляду на довготривалу військову агресію заходи державного примусу надзвичайно сильно корелюють зі сферою прав людини та верховенства права, що є «наріжним каменем» для реалізації політичної функції нашої держави. Для правового режиму воєнного стану характерно значні зміни щодо правового статусу суб'єктів правовідносин, розширенням компетенції органів державної влади і управління. Це основним чином відображено у різкому збільшенні обсягу державно-правового примусу, який не має характеру адміністративних покарань. Підсумовуючи усе сказане, можна визначити, що правовий режим воєнного стану складається з системи правових норм, переважно адміністративного характеру, які в основному обмежують права і свободи громадян, а також права юридичних осіб. Ці заходи розширюють повноваження органів державної влади і вводяться на конкретній території в разі настання визначених надзвичайних обставин з метою якнайшвидшого відновлення та забезпечення правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Битяк Ю.П., Зуй В.В., Комзюк А.Т. Переконавання і примус у державному управлінні. *Адміністративна відповідальність*: конспект лекцій. Харків: ХЮА, 1994. 34 с.
2. Клименко Н.Г. Методи, заходи та засоби державного регулювання діяльності недержавних інституцій у сфері національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1122>.
3. Лецик О. П. Правова природа адміністративного примусу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 29. С. 176–171.
4. Олейников С.М. Державно-правовий примус в умовах політичних режимів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 3(37). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18859/1/Oleinikov_54-62.pdf.
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.04.2022 № 64/2022. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
6. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану Закон України від 15 березня 2022 р. року № 2123-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text>.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 565-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

9. Сировацький В.І. Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі: дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2020. 449 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 2004. Т. 6. 765 с.